

TRADISI ZIARAH MAKAM GUNUNG LANANG ING DESA SINDUTAN KECAMATAN TEMON KABUPATEN KULONPROGO

PILGRIMAGETRADITIONOF GUNUNG LANANG'S GRAVEYARD IN SINDUTAN VILLAGE TEMON DISTRICT KULONPROGO REGENCY

Oleh: Nita Yuniati, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta

Sarining Panaliten

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken sejarah wontenipun *tradisi ziarah*, prosesi lampahing *tradisi ziarah*, nyebutaken saha ngandharaken *makna simbolik* sesajen ingkang dipunginakaken wonten ing *tradisi ziarah*, saha paedahipun prosesi lampahing *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang ing Desa Sindutan Kecamatan Temon Kabupaten Kulonprogo. Panaliten menika ngginakaken metode panaliten *kualitatif*. Caranipun ngempalaken data wonten ing panaliten menika kanthi cara *observasi berpartisipasi* kaliyan *wawancara secara mendalam*. Pirantining panaliten wonten ing panaliten menika panaliti piyambak saha piranti pambiyantu awujud *kamera, tape recorder* saha piranti kangge nyerat. Caranipun nganalisis data ngginakaken metode *deskripsi kualitatif*. Caranipun ngesahaken data nginakaken *teknik triangulasi*. Asiling panaliten menika nedahaken bilih: (1) Asal-usulipun *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang inggih menika adhedhasar bilih papan menika papan ingkang sae kangge nindakaken laku-laku utawi tirakat amargi nggadhahi *daya magis* ingkang inggil. Sasanesipun menika kawontenanipun mesjid tiban kaliyan belik tibann dadosaken masarakat langkung pitados bilih papan menika papan ingkang suci ingkang ateges boten *sembarang* papan. Pramila masarakat panyengkuyung pitados bilih papan menika trep kangge nindakaken *tradisi ziarah*. (2) *Peziarah* ingkang nyengkuyung tradhisi menika kathahipun saking njawi daerah. *Peziarah* ngaturaken panyuwunan dhumateng ngarsaning Gusti Inggang Maha Kuwaos lantaran Makam Gunung Lanang. Inggang nindakaken ritual *ziarah* menika juru kunci saha para *peziarah* saking pundi kemawon. Lampahipun *ziarah* antawisipun (a) sowan wonten dalemipun juru kunci, (b) nyawisaken sesajen, (c) nyamaptakaken dhiri, (d) ngubengi Makam Gunung Lanang, (e) tirakat ing Makam Gunung Lanang, (f) panutup. (3) *Makna simbolik* sesajen menika kangge masarakat panyengkuyung inggih menika kangge sarana nyenyuwun marang Gusti Inggang Maha Kuwaos supados paring kaslametan, karaharjan, kamulyan, saha rejeki kathah. Kanthi sesajen menika uga masarakat ngonjukaken raos syukur dhumateng Gusti Inggang Maha Kuwaos. (4) Paedahipun *tradisi ziarah* tumraping masarakat panyengkuyung antawisipun (a) paedah *spiritual*, (b) paedah *sosial*, (c) paedah kangge nglestantunaken tradhisi.

Pamijining tembung: *tradisi ziarah*, sesajen, Makam Gunung Lanang.

Abstract

The purpose of this research is to describe the origin of pilgrimage tradition, the procession of pilgrimage tradition, the symbolic meaning of the offering that used in the pilgrimage tradition also the function of pilgrimage tradition Gunung Lanang's graveyard in Sindutan village Temon district Kulonprogo regency. This research used qualitative method. The data collection techniques of this research used participatory observation and in-depth interviews. The instrument of this research is the researcher herself by using the tools like camera, recorder, then book and pen as a tools for taking notes. The data analysis technique used was descriptive qualitative method. The technique of examining the data validity in this research is obtained through triangulation. The result of the research showed that: (1) the origin of pilgrimage tradition Gunung Lanang's graveyard is based on the tradition that the place is a sacred place to practice the poeple religion because it has the magical power. In addition the existing mosque suddenly make people increasingly believe that the place is a shrine or not any place. Therefore, people believe that it is appropriate place to carry out the pilgrimage tradition. (2) Many pilgrims who support this tradition which come from outside area. Community prayer become to invoke God in this place. Who did in this pilgrimage tradition is the caretaker and pilgrims. The procession of pilgrimage tradition is (a) coming to caretaker's home, (b) preparing offerings, (c) self-cleaning, (d) goes around the Gunung Lanang's graveyard, (e) penance in Gunung Lanang's graveyard, then (f) closure. (3) The symbolic meaning of ritual offerings in the pilgrimage tradition is as a means of expression of gratitude to the God so that community supporters always be given safety, peach, health, and the ease in the finding a fortune in life. (4) The function of pilgrimage tradition for its supporting community tradition are (a) Spiritual functions, (b) Sosial functions, (c) conservatism tradition functions.

PURWAKA

Tradisi ziarah dipunanggep piwujudan kangge ngalap keslametan kangge para panjurung pepenginan ngawontenaken *ritual* amargi wontenipun *tradisi* zaman kapungkur. Sanesipun, wontenipun kapitadosan masarakat panjurung ingkang pitados bilih nindakaken *ritual* menika pepenginanipun saged dipunijabahi. Ing *tradisi* menika wonten kathah *prosesi* ingkang kedah dipunlampahi. Saben *proses* ingkang dipunlampahi menika ugi kedah ngginakaken ubarampe ingkang dados *syarat* kangge lampahipun *prosesi* menika. Ubarampe ingkang dipunginakaken nalika *prosesi* menika awujud sesajen-sesajen ingkang gadhahi makna saha *simbol* piyambak-piyambak. Ing lelampahanipun, *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang mbetahaken sajen ingkang arupi sekar telon kaliyan dupa.

Wonten ing Desa Sindutan Kecamatan Temon Kabupaten Kulonprogo wonten salah satunggaling papan ingkang dipundadosaken papan *ziarah* ingkang kawastanan Makam Gunung Lanang. Dene salah satunggaling *tradisi* masarakat Jawi ingkang dipuntliti inggih menika lampahing *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang ing Desa Sindutan Kecamatan Temon Kabupaten Kulonprogo.

Tradisi ziarah wonten ing Makam Gunung Lanang menika kalebet *fenomena sosial* budaya ingkang sae lan unik. Wonten pagesangan *modern* kados wanci samenika, kathah tiyang ingkang taksih mitadosi bab ingkang mboten ketinggal utawi ghaib. Adhedasar kasunyatan *tradisi ziarah* ingkang taksih dipuntindakaken

wonten ing Makam Gunung Lanang dipunpitadosi amargi saged kasil ing usahanipun, nambah kasugihan, nyuwun karaharjaan, pados pepadhang, saha pados jodho. Satemah prelu dipunwontenaken panaliten supados ngasilaken warta ingkang cetha lan *pemahaman* ingkang wonten ing *tradisi ziarah* wonten ing Makam Gunung Lanang.

Asiling panaliten bab *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang ing Desa Sindutan Kecamatan Temon Kabupaten Kulonprogo menika dipunkajengaken saged dados *sumber informasi* kangge sinten kemawon ingkang mbetahaken *informasi* bab *tradisi* menika. Panaliten menika ugi saged dipundadosaken *dokumentasi* supados *tradisi ziarah* ing Makam Gunung Lanang menika saged dipunmangertosi kaliyan para *generasi* samangke.

GEGARAN TEORI

Miturut Poerwadarminta (1939: 51) budaya inggih menika budi, nalar, panemu, angen-angen, babaring nalar, pambudining manungsa maujud kagunan, kapinteran, kawruh lsp. Dene Poerwadarminta (1939: 177) ngandharaken bilih kabudayan inggih menika wudharing nalar tuwin pambudi nganakake yeyasan, kaalusan tuwin kagunan. Tashadi (1992 : 1) ngandharaken bilih kabudayan minangka asiling budi lan daya manungsa, ingkang ngangkat drajat manungsa minangka kawula Gusti ingkang paling inggil saking *makhluk-makhluk* sanes kadosta kewan saha tetaneman.

Padmosoekotjo (1981 : 8) ngandharaken bilih tembung “kabudayan” asalipun saking

tembung lingga “budaya” pikantuk ater-ater ka-
lan panambang –an. Tembung budaya tegesipun
sipating budi, sipating nalar utawi sipating angen-
angen. Kabudayan inggih menika wedaring nalar
utawa angen-angen, babaring pambudidaya,
wohing pangulah lakunipun akal budi.

Miturut Asmito (1988: 24) *culture* utawi
kabudayan menika asalipun saking tembung Latin
colere ingkang tegesipun “*mengolah, mengerjakan*”, utaminipun ngolah siti utawi *tani*.
Saking teges menika *berkembang* teges *culture*
inggih menika sedaya upaya sarta tumindak
manungsa kangge ngolah siti lan ngewahi alam.

Tembung “budaya” miturut *etimologikal*
asalipun saking tembung “budi” lan tembung
“daya” (Herusartoto, 2008: 7). Salajengipun
miturut Koesni (lumantar Herusartoto, 2008: 8)
tembung “budi” nggadhahi teges ditimbang-
timbang ing batin, berbudi bawa laksana, budi
luhur mangulir budi, lan hambudi daya. Dene
“daya” nggadhahi teges dayaning batin, daya
pangaribawa, daya upaya, hambudi
daya. Kabudayan inggih menika pola tumindak
ingkang dipunsinaoni saha dipunlajengaken
dening satunggaling generasi kaliyan generasi
salajengipun (Suharti, 2006: 24).

Saking pangretosan-pangretosan wonten
ing nginggil saged dipunpendhet dudutan bilih
kabudayan menika tegesipun wiyar sanget awit
saking solah bawa tiyang gesang lan *hasil* saking
solah bawa kasebut, ingkang teumata kanthi
tatanan tumindak ingkang kedah dipunsinaoni lan
sedaya sampun karantam wonten ing pagesangan
bebrayan agung.

Endraswara (2006: 58) ngandharaken “
*folklor*saking tembung *folk* saha *lore*. *Folk* sami
tegesipun kaliyan *kolektif* utawi kabersamaan.
Folk tegesipun rakyat saha *lore* tegesipun *tradisi*.
Dados *folklore* inggih menika salah satunggaling
wujud *tradisi* rakyat. Saben *tradisi* rakyat
ingkang sampun mbentuking wilayah piyambak-
piyambak, tamtunipun gadhah titikan ingkang
dipuntepang. *Tradisi ziarah* wonten ing Makam
Gunung Lanang sampun *turun-tumurun* dados
tradisi kangge masarakat panyengkuyung. Titikan
ingkang dipuntepang inggih menika
dipunwarisaken dening leluhur sacara *lesan*,
satemah dipunlajengaken masarakat
panyengkuyungipun jumbuh kaliyan *tradisi*
ingkang sampun wonten saderengipun.

Dundes (lumantar Danandjaja, 1994: 1)
ngandharaken bilih *folk* tegesipun inggih menika
sakelompok manungsa ingkang nggadhahi ciri
panepang fisik, sosial, lan kabudayan saengga
saged dipunbedakaken saking kelompok sanes.
Dene *lore* inggih menika tradhisi *folk*, inggih
menika saperangan kabudayanipun, ingkang
dipunwarisaken turun-tumurun kanthi lesan utawi
kanthi tuladha kaliyan *gerak isyarat* utawi piranti
kangge biyantungemutaken (*mnemonic device*).

Folklor inggih menika salah satunggaling
kearifan lokal ingkang tansah ngandhut *nilai-
nilai* ingkang sae. *Folklor* menika sampun wonten
wiwit jaman rumiyin kanthi turun-temurun.
Miturut Danandjaja (1994: 2) *folklore* inggih
menika perangan *kolektif* kabudayan, ingkang
kasebar saha dipunwarisaken *turun-tumurun*,
antawis *kolektif* menapa kemawon, sacara
tradisional wonten *versi* ingkang beda-beda,
saenipuning *bentuk lesan* ugi tuladha kaliyan

gerak isyarat utawi *piranti kangge biyantungemutaken*.

Miturut Yadnya (lumantar Endraswara, 2013: 21) *folklore* inggih menika perangan saking kabudayan ingkang asipat tradhisional, boten resmi, saha nasional. *Folklor* ngandhut sedaya *pengetahuan, nilai, tumindak, asumsi, pangraos, saha kapitadosan* ing bentuk tradhisional kanthi praktek-praktek padintenan.

Folklor Jawi inggih menika sedaya kasil saking *tradisi* ingkang sampun dipunwarisaken lan nggadhahi paedah kangge masyarakat. *Folklor* Jawi piyambak ngadhahi maneka warni gaya antawispun setunggal daerah kaliyan daerah sanesipun. Miturut Brunvand (lumantar Endraswara, 2010: 7) *folklore* Jawi menika gadhah *Genre*. Wujudipun *folklor* wonten tiga inggih menika *folklor* lisan awujud poyokan, dialek, ukara tradisonal, mite, lsp.

Potter (lumantar Endraswara, 2010: 2) ngandharaken bilih *folklor* inggih menika “*a lively fossing which refuses to die*”. Saking penggalih menika katingal bilih *folklor* kathah ngandharaken babagan-babagan kuno. Seluk beluk jaman-jaman rumiyin asring dipunlebetaken dados *folklor*. Saengga *folklor* ingkang taksih gadhah makna lan nggadahi manfaat kangge masyarakat ingkang nyengkuyung menika langkung saged lestantun, beda kaliyan ingkang kirang nggadhahi manfaat menika langkung dangu dados saged *punah*.

Miturut andharan-andharan ing nginggil *folklor* ingkang nggadhahi manfaat saha paedah langkung saged lestantun amargi taksih dipunseengkuyung dening masyarakat. Kados dene wonten ing Makam Gunung Lanang, ngengingi

tradisi ingkang katindakaken sampun kalampahan kanthi *turun-temurun* awit saking leluhur saha taksih dipunletantunaken dening masyarakat dumugi samenika amargi masyarakat pitados bilih *folklor* ing papan menika nggadhahi paedah saha ancas kangge masyarakat panyengkuyung.

Wonten ing *Kamus Besar Bahasa Indonesia* (1989: 959) *tradisi* dipuntegesi minangka: 1) adat pakulinan *turun-temurun* (saking leluhur) ingkang taksih dipun-lampahi kaliyan masyarakat, 2) pambiji utawi *tanggapan* bilih cara-cara ingkang sampun wonten arupi cara ingkang *paling* sae saha leres. Shaw (1972: 381) ngandharaken bilih artosipun kirang langkung kados makaten, *tradisi* inggih menika kempalan pakulinan-pakulinan, kapitadosan-kapitadosan, kaprigelan-kaprigelan, utawi pamaturan-pamaturan ingkang dipun pikantuk saking *generasi* dhateng *generasi*.

Miturut Rosiyati (1994: 3) upacara *tradisi* inggih menika kegiatan *sosial* ingkang nglibataken masyarakat wonten ing upaya pados *perlindungan* saha kaslametan saking Gusti Ingkang Maha Kuwaos saha saking kekiyatan *supranatural* kados *roh halus*, leluhur, saha pepunden.

Adhedhasar saking andharan-andharan ing nginggil saged kapendhet dudutanipun, bilih *tradisi* inggih menika samubarang ingkang dipunlampahi dening masyarakat ingkang sampun rumaket wiwit rumiyin dumugi samenika ingkang nggadhahi nilai utawi norma ingkang wonten ing masyarakatipun. *Tradisi* ingkang sampun kalampahan wonten ing pagesangan masyarakat menika dipunsebaraken saking setunggal

generasi dhateng *generasi* salajengipun satemah dados *kebiasaan* satunggaling masarakat.

Tradisi ingkang kalampahan wontening Makam Gunung Lanang Desa Sindutan, Kecamatan Temon, Kabupaten Kulonprogo nggadhahi pinten-pinten *fungsi* dhateng masarakat panyengkuyungipun. *Fungsi* ingkang saged dipunraosaken inggih menika *fungsi sosial* amargi saged nuwuhaken raos sesarengan dhumateng setunggal *peziarah* kaliyan *peziarah* sanes. Sasanesipun menika ugi wonten *fungsi spiritual* amargi lelampahaning *tradisi* gayu kaliyan sesembahan manungsa kangge nyuwun kaslametan dhumateng Gusti Inggang Maha Kuwaos, roh, kaliyan leluhuripun.

Nugroho (2007: 6) ngandharaken bilih tembung *ziarah* asalipun saking Basa Arab “*ziyarah*” ingkang tegesipun *kunjungan*. *Kunjungan* ing ngriki tegesipun sowan dhateng tiyang, inggih tiyang ingkang dereng seda menapa dene tiyang ingkang sampun seda. Ananging Wonten ing pamanggih masarakat nyebutaken bilih *ziarah* menika langkung kathah dipuntrepaken kangge kegiatan *kunjungan* dhateng tiyang ingkang sampun seda, inggih menika kanthi cara sowan wonten makam. Lelampahanipun lajeng dipuntepang kanthi nami *ziarah* kubur. Ananging wonten ing lelampahan menika boten nutup *kemungkinan berlaku* ugi ingkang sowan dhateng *benda-benda* utawi paninggalaningkang dipun anggep makili tiyang menika.

Ing masarakat Jawi, makam menapa dene patilasan ingkang dipunanggep papan ingkang suci saha kramat utawi kedah dipunkormati inggih menika makam utawi patilasanipun *tokoh-*

tokoh ingkang misuwur wonten masarakat Jawi. Wontenipun papan menika saged nggadhahi *daya tarik* dhateng masarakat kangge nindakaken ritual dhateng masarakat. Mila kangge tiyang Jawi sowan dhateng makam utawi patilasan sampun dados *tradisi*.

Papan-papan ingkang dipunginakaken kangge nindakaken *ziarah* inggih biasanipun papan ingkang dipunanggep kramat saha nggadhahi *kekuatan ghaib*. Makam Gunung Lanang dipunanggep kramat dhateng masarakat ingkang pitados, pramila papan menika dumugi samenika taksih *aktif* kangge nindakaken *ziarah*.

Ziarah arupi salah satunggal saking kekathah *tradisi* ingkang wonten ing Jawi saha ngrembaka ing masarakat Jawi. Kathah maksud saha ancas utawi *motivasi* ing antawisipun kasil ing usahanipun, nambah kasugihan saha nyuwun karaharjaan. Anggenipun nindakaken *tradisi ziarah* utawi *netepi* asring dipuntindakaken kanthi sarana utawi sarana. Sarana ingkang dipunginakaken tuladhanipun sekar saha menyan. Ubarampe-ubarampe ingkang dipunginakaken wonten ing *tradisi ziarah* menika ngandhut *simbol* utawi *makna* ingkang katujokaken kangge nyuwun keslametan, katentreman saha karaharjan supados boten wonten gangguan *roh jahat*.

Miturut Poerwadarminta (1939: 537) sajen inggih menika sekar, dhaharan, lan sapanunggalanipun ingkang dipunsajekaken dhateng lelembut. Sesaji wonten ing *Kamus Besar Bahasa Indonesia* (1988: 979) tegesipun dhaharan (utawi sekar) ingkang dipunsukakaken dhateng *makhluk halus*.

Miturut Kamajaya (lumantar Suryadi, 2000: 17) sesaji tegesipun sesembahan wonten

upacara keagamaan ingkang dipunlampahi kanthi *simbolis* ingkang ancasiipun *komunikasi* kaliyan kekiyatan ghaib. Sedaya wujud sesajen ingkang dipunginakaken kangge sesembahan nggadhahi makna *simbolis* saha ancasi tartamtu, ingkang dipunanggep penting sanget wonten pagesangan manungsa.

Herusatoto (2008: 158) ngandharaken bilih ancasiipun sesajen inggih menika kangge nyengkuyung kapitadosan masarakat dhateng kawontenan kekiyatan *makhluk halus, lelembut, demit, jin* ingkang wonten ing papan tartamtu tuladhanipun wit ringin utawi wit ageng ingkang yuswanipun sampun sepuh, *sendang*, kuburan, lan papan ingkang dipunanggep *angker* supados boten ganggu kaslametan, katentreman, saha kabagyan kulawarga ingkang gegayutan. Utawi kangge nyuwun berkah saha kasarasan saking *sing mbahureksa*.

Sesajen wonten masarakat Jawi sejatosipun inggih menika lambang pepinginan masarakat ingkang nindakaken *ritual* dhumateng Gusti Inggang Maha Kuwaos supados sedaya pepinginan menika saged kajibahan. Saben jinis *unsur* sesajen gadhah makna tartamtu minangka raos pepinginan kangge ngasilaken panyuwunan dhumateng Gusti menika. Satunggal jinis *unsur* sesajen dipuntegesi kanthi cara maos lambang jinis sajèn ingkang dipunwujudaken. Tuladhanipun, *unsur* sajèn ingkang arupidupa minangka lambang panyuwunan dhumateng Gusti supados donga utawi pepinginanipun saged kajibahan.

Miturut Herusatoto (2008: 17) tembung *simbol* menika asalipun saking basa Yunani *symbolos*, ingkang nggadhahi teges tanda utawi

ciri ingkang ngandharaken satunggaling perkawis dhumateng satunggaling tiyang.

Turner (lumantar Endraswara, 2003: 172) ngandharaken bilih “*the symbol is the smallest unit of ritual witch still retains the specific propertis of behavior it is the ultimit unit of specific structure in a ritual context*” ingkang tegesipun *simbolinggih* menika unit utawi perangan alit wonten ing ritual ingkang nggadhahi teges saking *tingkah laku* ritual ingkang asipat *khusus*.

Miturut Spradley (1997: 121) *simbol* inggih menika *objek* utawi prastwa menapa kemawon ingkang ngrembag salah stunggaling bab. Dene miturut Poerwadarminta (1976:565) *simbol* inggih menika satunggaling perkawis kadosta tanda awujud lukisan, tetembungan, lan sapanunggalanipun ingkang gadah gadhah makna utawi makna tartamtu.

Manungsa woten ing pagesanganipun asring ngginakaken *simbol-simbol* ingkang gayut kaliyan pagesangan padintenan. Manungsa inggih menika *animal symbolicum*, tegesipun bilih penggalih saha tumindak *simbolis* inggih menika ciri-ciri khas manusiawi saha bilih kemajengan kabudayan manungsa adhedhasar saking diri wonten ing kahanan menika. Manungsa minangka makhluk budaya saha budaya manungsa kathah ingkang kanthi *simbol*, saengga saged kaandharaken bilih budaya manungsa menika diputindakaken kanthi *simbolisme* inggih menika satunggaling tata penggalih ingkang ndherek saking pola-pola ingkang adhedhasar diri dhateng *simbol* utawi lambang.

Dene *simbol* ingkang dipunrembag ing panaliten inggih menika *simbol* minangka alat

utawi tumindak ing upacara religius. Satemah *simbol* utawi tumindak *simbolis* wonten religi inggih menika kangge *relasi* (penghubung) antawisipun komunikasi *human-kosmis* saha komunikasi lahir batin (A. H. Bakker lumantar Herusatoto, 2009: 149). Tumindak *simbolis* ing upacara religius inggih menika perangan ingkang penting sanget saha boten saged dipunicalaken, amargi ing kasunyatanipun manungsa kedah tumindak saha nindakaken prastawa ingkang nglambangaken komunikasi dhumateng Gusti Ingkang Maha Kuwaos.

CARA PANALITEN

Jinising panaliten ingkang dipunginakaken inggih menika *kualitatif* lan *metode deskriptif* kangge ngolah datanipun. Miturut Moleong (2002 : 3) panaliten *kualitatif* inggih menika panaliten ingkang ngasilaken data *deskriptif* ingkang awujud tembung-tembung sinerat utawi lesan saking tiyang-tiyang ingkang dipuntliti.

Menawi *metode deskriptif*, miturut pamanggihipun Best (lumantar Sukardi, 2006: 15) inggih menika panaliten ingkang nggambaraken saha nginterpretasi-aken *objek* adhedhasar kasunyatanipun. Kasiling panaliten samangke sanes awujud angka ananging wujud tembung, wacana utawi carios. Ancasing panaliten menika kangge ngandharaken *sikap*, pocapan, sarta tumindakipun para tiyang ingkang nindakaken *tradisi ziarah*. Wonten ing panaliten *kualitatif*, caranipun pados *informasi* saking *informan* inggih menika kanthi cara *wawancara mendalam*, satemah panaliti kedah ndherek langsung wonten ing lapangan kangge pados *data*

ingkang saged mangsuli prekawis ingkang wonten ing panaliten menika. Panaliten menika kalampahan wonten ing *kompleks* Makam Gunung Lanang ingkang madeg wonten ing Dusun Bayeman Desa Sindutan Kecamatan Temon Kabupaten Kulonprogo.

Data panaliten inggih menika tetembungan ingkang utawi tindak tanduk saking masarakat ingkang dados sumber wawancara. Wujud utamanipun inggih menika deskripsi saking *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang ing Desa Sindutan Kecamatan Temon Kabupaten Kulonprogo ingkang dipunserat utawi dipunrekam mawi *recorder*. Panaliten ugi migunakaken data arupi dokumentasi utawi referensi ingkang saged nyengkuyung data utama.

Caranipun manggihaken *informan* inggih menika kanthi teknik “*snow ball sampling*” inggih menika ibarat *bola salju* ingkang ngglindhing anggenipun nemtokaken *objek* panaliten (Endraswara, 2003 :206). Panaliti pados tiyang ingkang kersa wonten ing lapangan, inggih menika tiyang-tiyang ingkang saged dipunajak gineman saha saking *informan* menika pikantuk *data* ingkag dipunkajengaken.

Informan ingkang dipunkajengaken inggih menika para *peziarah* ingkang kagolong wonten ing Paguyuban Kadang Gunung Lanang ingkang nderek lampahing *tradisi* kasebut. Sasanesipun menika ugi wonten *informan* kunci inggih menika juru kunci Makam Gunung Lanang ingkang asmanipun Bapak Muhdi kaliyan Bapak Sarkam. Kangge jejagkeping *informasi* panaliti ugi nyuwun pirsaa bab *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang kaliyan para warga

masarakat Dusun Bayeman kadosta sesepuh saha pamong desa Dusun Bayeman.

Pirantining panaliten menika alat kangge ngempalaken *data*. Kangge ngempalaken *data*, panaliti ngginakaken *instrumen* wonten ing panaliten menika inggih menika panaliti piyambak kaliyan piranti pambiyantu kadosta *kamera* kangge mundhut gambar utawi alat rekaman sanesipun kangge ngrekam wangsulun pandangon saking *informan* ingkang ngandharaken prosesipun adat menika.

Panaliti ugi ngginakaken pedoman wawanrembag kangge panduan panaliti supados boten klentu anggenipun wawanrembag. Panaliti ugi ngginakaken buku lan *boltpoint* kagem nyerat menapa kemawon ingkang kedah dipunserat.

Caranipun ngempalaken *data* ingkang dipunginakaken ing panaliten *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang ing Desa Sindutan Kecamatan Temon Kabupaten Kulonprogo inggih menika *observasi berpartisipasi* kaliyan *wawancara secara mendalam*.

Caranipun *nganalisis data* wonten ing panaliten menika kanthi *metode deskripsi kualitatif*. *Data* dipunandharaken kanthi awujud tetembungan lan ukara. Lampah-lampahipun inggih menika:

1. *Transkrip rekaman data*
2. *Klasifikasi data,*
3. *Penerjemahan data,*
4. *Deskripsi,*
5. *Analisis data.*

Cara utawi *teknik* ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang ing Desa Sindutan Kecamatan Temon Kabupaten

Kulonprogo inggih menika *triangulasi*. Moloeng (2002: 178) ngadharaken bilih *triangulasi* inggih menika salah satunggaling teknik kangge *ngesahaken data* kanthi mbandhingaken *data* setunggal kaliyan *data* sanesipun kangge *bahan pengecekan* utawi *pambanding* saking *data* ingkang sampun dipunkempalaken dening panaliti.

Triangulasi saged dipunlampahi kanthi ngginakaken teknik ingkang beda inggih menika wawanrembag, observasi, lan dokumen. Teknik triangulasi menika ngrujuk ing pangempalan *data* saking sumber-sumber ingkang jumbuh.

ASILING PANALITEN

Tradisi ziarah Gunung Lanang katindakaken ing Desa Sindutan. Desa Sindutan inggih menika salahsatunggaling desa ingkang wonten ing Kecamatan Temon Kabupaten Kulonprogo. *Tradisi ziarah* wonten ing Makam Gunung Lanang Dusun Bayeman Desa Sindutan Kabupaten Kulonprogo dipunsengkuyung dening para paraga *tradisi ziarah*. Paraga wonten ing tradhisi ziarah inggih menika para *peziarah* ingkang asalipun saking pinten-pinten daerah. Kathah-kathahipun menika saking daerah tebih-tebih kadosta Jakarta, Surabaya, Lombok, lan sapiturutipun.

Para *peziarah* ingkang sami sowan wonten Makam Gunung Lanang menika lajeng mbentuk satunggaling paguyuban ingkang dipunwastani Paguyuban Kadang Gunung Lanang (PKGL) ingkang dipunprakarsai kaliyan Bapak Suwasana, priyayi Jakarta.

Paraga sanes ingkang ndherek nyengkuyung *tradisi* wonten ing Makam Gunung

Lanang inggih menika juru kunci ingkang asmanipun Bapak Sarkam kaliyan Bapak Muhdi.

Dipuncariyosaken bilih asal-usulipun Makam Gunung Lanang menika minangka papan papan mesanggrahipun Sri Amangkurat II nalika zaman perang kaliyan Trunajaya. Sunan Amangkurat II tindak mangilen, lajeng ngaso wonten ing papan ingkang samenika kawastanan dados Makam Gunung Lanang. Kala rumiyin kawontenanipun papan taksih rungkut, peteng, kathah tetaneman boten kados samenika.

Wondene sakmenika papanipun kawastanan dados Gunung Lanang menika amargi ing papan menika dipundadosaken papan mesanggrah prajurit-prajutitipun Sunan Amangkurat ingkang jaler. Menawi prajurit ingkang estri anggenipun mesanggrah wonten ing sisih kilen kidulipun Gunung Lanang, ingkang samenika kawastanan Gunung Putri

Wonten ugi *versi* sanes ingkang nyariosaken mula bukanipun Gunung Lanang kaliyan Gunung Putri. Kala rumiyin dipuncariyosaken bilih anggenipun Amangkurat ngaso, wonten kalih tiyang estri ingkang nembe ngandhut. Inggih setunggal babaran lare jaler wonten ing papan menika, pramila samenika kawastanan dados Gunung Lanang. Dene tiyang estri sanesipun babaran wonten ing sisih kilen kidulipun Gunung Lanang. Anggenipun babaran menika mijil lare putri, pramila papan menika dipunwastani Gunung Putri

Data ingkang kapundhut ing panaliten menika inggih *data primer*, menika saking kasiling wawanrembag kaliyan *tokoh masyarakat* Dusun Bayeman ingkang mangretosi bab asal-usulipun Makam Gunung Lanang

dipundadosaken papan ritual. *Tradisi* ritual ing Makam Gunung Lanang sampun dipunadani wiwit jaman rumiyin, ananging saking andharan *informan* boten wonten ingkang mangretosi taun pinten ritual menika kawiwitan.

Wondene Makam Gunung Lanang pinilih dados papan ingkang dipunginakaken kangge tirakat amargi wonten pinten-pinten dhasar utawi kadadosan-kadadosan ingkang *ghaib* utawi boten tinemu ing nalar ngengingi kawontenaning papan menika. Kadadosan-kadadosan *ghaib* menika antawisipun ingkang kaandharaken wonten ing ngandhap menika.

Tradisi ziarah menika katindakaken wonten ing *kompleks* Makam Gunung Lanang ingkang kasusun saking piten-piten bangunan. Wiyaripun *kompleks* Makam Gunung Lanang menika kirang langkung wonten setunggal hektar. Saben bangunan wonten Makam Gunung Lanang menika nggadhahi *fungsi* piyambak-piyambak. Bangunan-bangunan ingkang madeg ing *kompleks* Makam Gunung Lanang ing ngandhap menika wonten *denah kompleks* Makam Gunung Lanang ingkang kangge papan tradhisi ziarah

1. Mushola Al-Amin
2. Graha Kencana/ Purna Graha
3. Tirta Kencana/ Sumur Kencana
4. Padasan Nawang Wulan
5. Padasan Nawangsih
6. Kamar Mandi
7. Candi Pawon
8. Aula Sasana Jingga
9. Wit Ringin
10. Paseban Ajisaka
11. Candi Wisuda Panitisan
12. Makam Gunung Lanang

13. Sumur

Para peziarah pitados bilih kanthi tirakat utawi ziarah ing Makam Gunung Lanang satemah panyuwunan saged langkung gampil kasembadan dening Gusti Inggang Maha Kuwaos lumantar papan menika. Papan menika saged nyebabaken ayem, tentrem menawi tirakat ing ngrika, lajeng *tingkat konsentrasi* ing papan menika saged inggil. Wondene andharanipun prosesi ziarah makam Gunung Lanang kados wonten ing ngandhap menika.

Saderengipun badhe tumuju wonten ing Makam Gunung Lanang kedah sowan rumiyin wonten dalemipun Bapak Muhdi utawi Bapak Sarkam kangge ngandharaken niat saha ancasiipun badhe ngawontenaken ritual.

Anggenipun mbekta sesajen saking dalemipun piyambak-piyambak lajeng dipuncawisaken ing *kompleks* Makam Gunung Lanang. Para *peziarah* ingkang nyawisaken sesaji kados dene sekar telon saha dupa

Sederengipun tumuju wonten Makam Gunung Lanang, *peziarah* menika kedah suci amargi papan menika dipunanggep papan ingkang suci saha dipunkeramataken mila *peziarah* ugi kedah suci kanthi *bersih* dhiri.

Peziarah mlampah ngubengi trap-trapanipun minggah tumuju puseripun ingkang dipunwastani Sasana Suksma. Anggenipun mlampah menika manengen ugi boten pareng ngagem sandhal amargi papan menika papan ingkang suci.

Anggenipun ngaturaken sesajen ing Sasana Suksma dipunwaosi donga dening juru kunci, ingkang ngaturaken sesajenipun kanthi maosi donga minangka kangge sarana nyuwun

idin utawi nuwun sewu dhateng leluhur supados anggenipun nglampahi *ziarah* saged lancer.

PUNGKASAN

peziarah mandhap kangge *istirahat* wonten ing *kompleks* Makam Gunung Lanang. Ananing *peziarah* ingkang dalemipun namung caket kaliyan Makam Gunung Lanang saged langsung kondur. Beda kaliyan *peziarah* ingkang dalemipun tebih menika langkung milih nyipeng ing *kompleks* Makam Gunung Lanang kados dene wonten ing Gedung Aula Sasana Jingga.

Sesajen ingkang dipunginakaken ing *prosesiziarah* makam Gunung Lanang inggih menika kados sekar telon saha dupa utawi menyan. Sesajen ingkang dipunginakaken ing *ziarah* menika mboten uwal saking makna *simbolik*.

Sekar telon kaperang saking tigang jinis sekar inggih menika sekar mawar, sekar melati saha sekar kenanga. Sekar telon dipunginakaken wonten ing *tradisi ziarah* makam Gunung Lanang menika gadhah makna supados sarining sekar menika kangge ngormati arwahipun leluhur. Saben sekar menika nggadhahi makna piyambak-piyambak kados sekar mawar menika ateges *awar-awar* ingkang tegesipun supados ati ingkang tebih saking sedaya nepsu saha tumindak ala. Sekar kenanga gadhah teges supados tansah kemutan *sangkan paraning dumadi* inggih menika ngengingi asalipun manungsa ingkang dipunparingi gesang dumugi samangke dipunpundhut malih dening Gusti Inggang Maha Kuwaos. Dene sekar kanthil menika saking tembung *tansah kumanthil* ingkang tegesipun supados ati gadhah raos remen dhateng leluhur saha kulawarganipun.

Dupa gadhah ancasa sipat kados menyan. Dupa ingkang dipunobong menika salah satunggaling pralambang kangge sarana nglantaraken donga ingkang dipunaturaken dhumateng Gusti Inkang Maha Kuwaos.

Tradisi ziarah Makam Gunung Lanang ing Desa Sindutan, Kecamatan Temon, Kabupaten Kulonprogo menika taksih dipuntindakaken dening masarakat panyengkuyung dumugi samenika. Bab menika dipunjari wontenipun paedah sae ingkang karaos tumraping masarakat panyengkuyung. Saking panaliten ingkang sampun kalampahan, mila paedahipun *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang saged kaandharaken kados wonten ngandhap menika.

Paedah spiritual inggih menika paedah ingkang gayut kaliyan kapitadosan masarakat. Wonten ing *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang menika gayut kaliyan sesembahaning manungsa utawi sarana panyuwunan dhumateng Gusti Inkang Maha Kuwaos utawi pangabekten dhumateng leluhur supados saged nuwuhaken tentreming batos.

Paedah sosial ing *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang minangka *sarana komunikasi* dipuntingali saking cara *sosial* para *peziarah* gineman kaliyan *peziarah* sanes. Ing *tradisi ziarah* menika dipunginakaken kangge sesrawungan saha minangka papan kangge ngandharaken pemikiran saha kabetahan *peziarah*.

Paedah nglestantunaken *tradisi* inggih menika paedah ingkang gayut kaliyan lestantunipun *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang. *Tradisi ziarah* gadhah paedah minangka

sarana kangge nglestantunaken *tradisi*, tegesipun kanthi njagi *tradisi* ingkang sampun wonten awit jaman rumiyin dumugi samenika saha supados langkung dangu boten kagerus kemajengan jaman.

DUDUTAN

Adhedhasar asiling panaliten ingkang sampun dipuntindakaken ngengingi prakawis *tradisi ziarah* pramila saged dipunpendhet dudutanipun kados ing ngandhap menika.

Tradisi ziarah Makam Gunung Lanang wonten ing Desa Sindutan, Kecamatan Temon, Kabupaten Kulonprogo saben dinten malem Selasa Kliwon saha Jum'at Kliwon dening para *peziarah*.

Asal-usulipun *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang inggih menika adhedhasar bilih papan menika papan ingkang sae kangge nindakaken laku-laku utawi tirakat amargi nggadhahi *daya magis* ingkang inggil. Sasanesipun menika kawontenanipun mesjid tiban kaliyan belik tiban ndadosaken masarakat langkung pitados bilih papan menika papan ingkang suci ingkang ateges boten *sembaran* papan. Pramila masarakat panyengkuyung pitados bilih papan menika trep kangge nindakaken *tradisi ziarah*.

Lampahipun ziarah kados ing ngandhap menika.

1. Sowan wonten dalemipun juru kunci
2. Nyawisaken sesajen
3. Nyamaptakaken dhiri
4. Ngubengi Makam Gunung Lanang
5. Tirakat ing Makam Gunung Lanang
6. Panutup

Makna simbolik sesajen wonten ing Tradhisi ziarah Makam Gunung Lanang ing Desa Sindutan, Kecamatan Temon, Kabupaten Kulonprogo ngandharaken Sekar telon saha Dupa.

Tradisi ziarah Makam Gunung Lanang ing Desa Sindutan, Kecamatan Temon, Kabupaten Kulonprogo gadhah paedah tumrap *peziarah* kados paedah *spiritual*, paedah *sosial* saha paedah nglestantunaken tradhisi.

PAMRAYOGI

Wontenipun *tradisi ziarah* Makam Gunung Lanang ing Desa Sindutan, Kecamatan Temon, Kabupaten Kulonprogo menika nggadhahi *potensi wisata religi* tumrap Kabupaten Kulonprogo, ananging sinarengan ewah kemajengan jaman ingkang sarwi *praktis* saha *modern* menika, wontenipun *tradisi ziarah* menika saged kaancam punah. Kanthi kahanan ingkang mekaten menika, mila perlu wontenipun upaya kangge nglestantunaken *tradisi* kasebut. Awit saking menika mila panaliti mrayogekaken menawi wontenipun *tradisi ziarah* menika perlu dipuntepangaken dhateng *umum* supados langkung kathah tiyang ingkang mangretosi satemah langkung kathah ugi para *peziarah* ingkang sowan. Amargi awit saking kathahipun tiyang ingkang magretos saha kathah *peziarah* ingkang sowan menika nyebabaken *tradisi* menika saged lestantun. Pamrayogi sanes supados dipundamel *sinopsis* ingkang salajengipun dipunaturaken dhateng Dinas Pariwisata supados saged dipunginakaken kangge *promosi wisata religi* ing Kabupaten Kulonprogo.

KAPUSTAKAN

- Asmito. 1988. *Sejarah Kebudayaan Indonesia*. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan Direktorat Jenderal Pendidikan Tinggi Proyek Pengembangan Lembaga Pendidikan Tenaga Kependidikan Jakarta.
- Dananjaja, James. 1994. *Folklor Indonesia*. Jakarta: Pustaka Utama Grafiti.
- Endraswara, Suwardi. 2003. *Metodologi Penelitian Kebudayaan*. Yogyakarta: Gajah Mada University press.
- _____. 2003. *Mistik Kejawen : Sinkretisme, Symbolisme, dan Sufisme dalam Budaya Spiritual Jawa*. Yogyakarta : Narasi.
- _____. 2010. *Foklor Jawa Bentuk, Macam, dan Nilainya*. Jakarta: Penaku.
- _____. 2013. *Pendidikan Karakter dalam Folklor. Konsep, Bentuk, dan Model*. Yogyakarta: Pustaka Rumah Suluh.
- Herusatoto, Budiono. 2008. *Symbolisme dalam Budaya Jawa*. Yogyakarta: Ombak.
- _____. 2009. *Konsepsi Spiritual Leluhur Jawa*. Yogyakarta: Ombak.
- Moleong, Lexy. 2002. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung : Remaja Rosda Karya.
- Noto, Titis Bayu. 2013. *Upacara Tradhisi Suran Wonten Ing Petilasan Gunung Lanang Dhusun Bayeman Desa Sindutan Kecamatan Temon Kabupaten Kulonprogo*. Yogyakarta: UNY.
- Nugroho, Arifin Suryo. *Ziarah Wali Wisata Spiritual Sepanjang Masa*. Yogyakarta: Pustaka Timur.
- Padmosoekotjo, S. 1981. *Ngengrengan Kasusastran Djawa*. Yogyakarta: Hien Hoo Sing.
- Poerwadarminta, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia. J.B. Wolters'uitjevers maatschappij.
- _____. 1976: *Kamus Umum Bahasa Indonesia*. Jakarta: Balai Pustaka.
- Rostiyati, Ani. 1994. *Fungsi Upacara Tradisonal Bagi Masyarakat Pendukungnya Masa Kini*. Yogyakarta : Depdikbud.
- Shaw, Harry. 1972. *Dictionary of Literary of Terms*. New York : McBraw-Hill Book Company.
- Spradley, James. 1997. *Metode Etnografi*. Yogyakarta : Tiara Wacana.
- Suharti, dkk. 2006. *Apresiasi Budaya*. Diktat Mata Kuliah Apresiasi Budaya pada Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.

- Sukardi. 2006. *Penelitian Kualitatif-Naturalistik dalam Pendidikan*. Jakarta: Usaha Keluarga.
- Suryadi. 2000. *Makna Simbolik dan Fungsi Sajen Pendirian Rumah bagi Masyarakat Jawa. Studi Kasus Terhadap Masyarakat Kecamatan Pakem, Kabupaten Sleman, Yogyakarta*: FBS-UNY.
- Tashadi. 1992. *Upacara Tradisi Saparan Daerah Gamping dan Wonolelo Daerah Istimewa Yogyakarta*. Yogyakarta : Depdikbud.
- Tim Penyusun Kamus Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa. 1988. *Kamus Besar Bahasa Indonesia*. Jakarta : Balai Pustaka.
- Wicaksana, Andhika. 2014. *Tradisi ziarah Ing Petilasan-Petilasan Wonten Ing Gunung Srandil Desa Glempang Pasir Kecamatan Adipala Kabupaten Cilacap*. Yogyakarta: UNY.